

ایزوتسو و معنی‌شناسی در آیات قرآن

مسعود ربیعی آستانه

از شمار دو چشم یک تن کم
وز شمار خرد هزاران بیش
(رودکی)

رویکرد (approach) بیگانگان شرقی یا غربی به قرآن و علوم قرآنی و یا هر متن مقدس و رازناکی از چند روش کلی زیر خارج نیست:

الف. رویکرد تاریخی (Historical) که به قرآن یا متن مورد نظر، به عنوان یک سند تاریخی می‌نگرد، مانند کاری که «نولدکه» و همکاران او «فردریک شوالی»، «برگشتراسر» و «آلوپس اشپرنگر» درباره قرآن انجام دادند.

ب. زبان‌شناسانه (Linguistic)؛ مانند کار آرثور جفری در کتاب واژگان بیگانه و دیگران. ترجمه قرآن به زبان‌های بیگانه را نیز باید از قبیل برخورد زبان‌شناسانه به حساب آورد.

ج. برخورد متنی (Textual)؛ مانند تحقیقاتی که ایگناتس گلدزیهر درباره قرآن انجام داده است. کارهایی مانند تفسیر قرآن را نیز باید از قبیل نوعی برخورد متنی دانست.

د. رویکرد معنایی یا معنی‌شناسانه (Meaning). معنی‌شناسی (Semantic) یا علم دلالت لفظ بر معنی از شعب و شاخه‌های رشته زبان‌شناسی است.

هـ نگاه و برخورد اسطوره‌ای (Mythology) که این فکر نسب به اندیشه‌های اگوست کنت می‌برد و برخوردی اسطوره‌زدایانه دارد (Demythologizing) مانند کاری که رودلف بولتمان در الهیات مسیحی انجام داده است.

در اینجا به شرح و توضیح بخش معنی‌شناسی بسنده خواهیم کرد:

دانش زبان‌شناسی (Linguistic) در بین علوم مانند مکنده‌ای است که همه چیز را به دنبال خود می‌کشد و فراورده‌هایی ژرف و ریشه‌دار از زبان، فرهنگ، آداب و رسوم کهن را برای عصرها بعدی به ارمغان می‌برد. از شاخه‌های دانش زبان‌شناسی، سمانتیک یا دلالت لفظ بر یک یا چند معنی است که خود به انواع گوناگون تقسیم می‌پذیرد. یکی از دانشمندان علوم قرآنی که با استفاده از این رشته به کشفیات درخور توجهی نایل گردیده، پروفیسور ایزوتسو است که اینک درباره او نکاتی خواهد آمد:

پروفسور توشیهیکو ایزوتسو اسلام شناس معروف ژاپنی در چهارم مه سال ۱۹۱۴ در توکیو از مادر بزاد. در سال ۱۹۳۷ از دانشگاه کیو (Keio) که یکی از بهترین دانشگاه های غیردولتی ژاپن است فارغ التحصیل شد. وی در دانشکده ادبیات، در رشته زبان شناسی تحصیل کرد و بعد از گرفتن دکتری در همین دانشکده به تدریس زبان شناسی و فلسفه زبان پرداخت. از همان ابتدا به فلسفه علاقمند بود؛ بویژه به فلسفه زبان. علاوه بر فلسفه زبان به یونانی قدیم نیز تدریس می کرد. در بیست سالگی به فراگیری زبان عربی پرداخت و سپس با آمدن عالمی تاتاری به نام موسی جارالله (متولد ۱۸۷۸ میلادی / ۱۲۹۵ قمری) در روستوف دون روسیه، زبان عربی را به خوبی فراگرفت.

ایزوتسو به بیشتر زبان های زنده دنیا تسلط داشت. از جمله انگلیسی، فرانسه، آلمانی، لاتینی، ایتالیایی، اسپانیایی و روسی که بعضی از آنها را در دبیرستان و پاره ای دیگر را در دوران دانشگاه یادگرفت. او علاوه بر این زبان ها، عبری، چینی قدیم، چینی جدید، سانسکریت، فارسی، ترکی و ادبیات روسی را نیز می دانست.

ب. مسافرت های علمی

در سال ۱۹۵۹ او برای نخستین بار از ژاپن خارج شد. شش ماه در لبنان و یک سال در قاهره به سر برد. در مصر با محمد ابراهیم مدکور، مؤلف کتاب «فی الفلسفة الاسلامیة منهج و تطبیق» (چاپ شده در قاهره، ۱۹۴۷) آشنا گردید و در این سال ها عضو فرهنگستان زبان عربی (مجمع اللغة العربیة) قاهره شد.

در سال ۱۹۶۱ به مونترال کانادا رفت و سیر جدیدی از مطالعات اسلامی خود را آغاز کرد. پروفسور ایزوتسو تا سال ۱۹۶۹ شش ماه در ژاپن و شش ماه در مونترال به سر می برد، ولی بعد تصمیم گرفت به ایران بیاید و رابطه اش را با ژاپن قطع کند.

او در سال ۱۳۵۱ شمسی با حضور جمعی پنج نفره کتاب «فصوص الحکم» محیی الدین عربی را شرح می کرد. ۲.

ج. عضویت در مجامع بین المللی

ایزوتسو در مجامع بین المللی زیر عضویت داشت:

۱. فرهنگستان زبان و ادبیات عرب، قاهره (مصر)
۲. مؤسسه بین المللی فلسفه، پاریس (فرانسه)
۳. انجمن بین المللی فلسفه در قرون وسطی، لون (بلژیک)
۴. انجمن کانادایی مطالعات تاریخ و فلسفه علوم، مونترال (کانادا)
۵. مدرس کرسی ارانویس سوییس (Eranoslectur) از سال ۱۹۶۷ میلادی.

د. آثار و تألیفات

۱. «تاریخ تفکر عربی». نخستین کتاب ایزوتسو است که در ۲۶ سالگی و به زبان ژاپنی نوشت.
۲. «کتابی درباره فلسفه» که جنبه عرفانی دارد. او در این کتاب، بر فلسفه نوافلاطونی و عرفان یونانی تأکید کرد. این دومین کتاب او بود و در ۳۴ سالگی تألیف شد.

۳. «محمد(ص)». این کتاب نخستین کتاب ایزوتسو در باب مطالعات اسلامی است و به زبان ژاپنی نوشته شده است.

۴. ترجمه قرآن مجید به زبان ژاپنی از سال (۱۹۵۱ تا ۱۹۵۸) که بنا به گفته ایزوتسو از برکت همین ترجمه موفق به نگارش دو کتاب دیگر درباره قرآن شد که ذکر آنها خواهد آمد. اولین ترجمه قرآن به زبان ژاپنی (از انگلیسی) در سال ۱۹۲۹ چاپ و منتشر شد. این ترجمه توسط «ساکاموتوکی چی» صورت گرفت. ترجمه ایزوتسو همراه با شرح عربی و با کمک سه تن از دانشمندان نامدار انجام گرفت. ترجمه دیگری از قرآن در ژاپن به دست یک مترجم مسلمان به نام «میتارا یوایچی» انجام شد. [۳]

۵. «خدا و انسان در قرآن» (God and Man in the koran)، که در سال ۱۹۶۴ در توکیو انتشار یافت. قسمتی از این کتاب به وسیله احمد آرام، با عنوان «ارتباط غیرزبانی میان خدا و انسان» ترجمه و همراه با جمله شناسی قرآن از مهندس بازرگان از سوی انتشارات بعثت در سال ۱۳۵۶ چاپ شد و سپس چاپ اول کتاب به طور کامل توسط احمد آرام ترجمه و در سال ۱۳۶۱ هجری شمسی از سوی شرکت سهامی انتشار منتشر گردید. چاپ دوم این اثر در زمستان ۶۸ از سوی دفتر نشر فرهنگ اسلامی انجام شده است. این کتاب مشتمل بر ۳۲۲ صفحه بوده و در ۹ فصل نوشته شده است.

۶. ساختمان معنایی مفاهیم اخلاقی - دینی در قرآن، که به زبان انگلیسی نوشته شده است. دو کتاب اخیر حاصل یادداشت هایی است که مؤلف در حین ترجمه قرآن برمی داشت. اولین ویرایش از این کتاب در ایران به سال ۱۳۶۰ و با ترجمه روان دکتر فریدون بدره ای صورت گرفت و انتشارات قلم آن را به گونه ای نازیب و با حروف ماشین تحریری چاپ کرد و بعد در سال ۱۳۷۸ از سوی نشر فرزانه روز به قلم مترجم یاد شده در ۵۲۲ صفحه و ۱۱ فصل منتشر گردید.

مفاهیم اخلاقی - دینی در قرآن مجید، ترجمه ای است از:

the structure of meaning in Ethico Religious concepts in Quran -
Tokyo, 1959)

عیب عمده ترجمه جدید این کتاب، نیاوردن کتابنامه فصل آخر است که امید می رود در چاپهای بعدی جبران شود. ۴

۷. «مفهوم ایمان در کلام اسلامی»، ترجمه زهرا پورسینا، چاپ اول، ۱۳۷۸، چاپ دوم ۱۳۸۰، انتشارات سروش، (۳۱۶ صفحه و ۱۱ فصل)

the concept of Belief in islamic theology, Tokoy 1965)

۸. «زبان و جادو: مطالعاتی درباره نقش جادویی زبان»، (توکیو، دانشگاه کیو، ۱۹۵۶)

Language and Magic, Studies in the Magical Function of speech

۹. «بررسی تطبیقی مفاهیم کلیدی فلسفی در تصوف و تائوئیسم».

Sufism and Taoism: A comparative study of key philosophical
concepts, Tokyo 1966-67)

مترجم: دکتر محمدجواد گوهری، چاپ اول ۱۳۷۸، چاپ دوم ۱۳۷۹، انتشارات روزنه، (۵۴۰ صفحه در سه بخش و ۳۴ فصل). در این کتاب بحث بسیار عمیق و مقایسه ای بین عرفان ابن عربی با عقاید لائوتسه و چوانک تسو شده است.

۱۰. مجموعه مقالات درباره فلسفه ذن: Towards a philosophy of Zen

۱۱. مجموعه مقالات درباره مفهوم وجود، شامل مقدمه انگلیسی بر تصحیح شرح منظومه حکیم ملاهادی سبزواری و چند سخنرانی دیگر به نام مفهوم وجود: **The concept and Reality of Existence**. این کتاب در ژاپن منتشر شد و به زبان فرانسه نیز ترجمه گردید.
۱۲. بنیاد حکمت سبزواری. این کتاب که نخستین جلد از مجموعه سلسله دانش ایرانی است توسط دکتر سید جلال الدین مجتبیوی، استاد فلسفه دانشگاه تهران ترجمه گردید و از سوی انتشارات مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه مک گیل شعبه تهران به سال ۱۳۵۹ شمسی منتشر شد.
۱۳. تصحیح کتاب قبسات میرداماد؛ با همکاری دکتر مهدی محقق، دکتر موسوی بهبهانی و دکتر دیباجی. کتاب توسط بهاء الدین خرمشاهی با عنوان «فلسفه میرداماد» به فارسی ترجمه گردید و در کتاب «شیعه در حدیث دیگران» (تهران، بنیاد اسلامی طاهر، ۱۳۶۲) چاپ شده است.
۱۴. منشأ فلسفه اسلامی (سلسله سخنرانی های ایزوتسو در ژاپن درباره عرفان)
۱۵. عمق فرهنگ اسلامی: **The Depth Dimension of Islam**. این کتاب دومین اثر او به زبان ژاپنی است که دارای سه بخش می باشد: ۱. جنبه ظاهری اسلام ۲. شریعت ۳. جنبه معنوی و باطنی اسلام.
۱۶. تولد اسلام، که درباره پیدایش و چگونگی رشد و گسترش اسلام در جهان بحث می کند.
۱۷. تاریخ تفکر اسلامی.
۱۸. ترجمه کتاب مشاعر ملاصدرا (در دست چاپ و ترجمه).
۱۹. ترجمه کتاب فیه ما فیه مولوی (در دست چاپ و ترجمه).
۲۰. سلسله کتاب های «میراث اسلام» زیر نظر ایزوتسو، ناشر مجموعه ایوانامی (iwunami)
۲۱. ترجمه کتاب طوق الحمامة.
۲۲. ترجمه مقدمه ابن خلدون.
۲۳. ترجمه کتاب معالم الاصول.
- ۲۴ و ۲۵. مقاله «ابن عربی» و مقاله «اشراقیه» در دائرة المعارف دین به انگلیسی زیر نظر میرچا الیاده، دین شناس معروف رومانیایی، که در ۱۶ جلد منتشر گردید (۱۹۸۷م).
۲۶. ترجمه کامل امور عامه و جوهر و عرض شرح منظومه حکمت سبزواری به انگلیسی با همکاری دکتر مهدی محقق، نیویورک (۱۹۷۶م).
- The Metaphysics of sabzavari**
۲۷. تصحیح شرح منظومه حکمت به انضمام فرهنگ تفصیلی اصطلاحات فلسفی، با همکاری دکتر مهدی محقق، (تهران، ۱۳۴۸ش).
۲۸. منطق و مبحث الفاظ، مجموعه متون و مقالات با همکاری دکتر مهدی محقق (تهران، ۱۳۵۳ش).
۲۹. نور و ظلمت در گلشن راز شبستری (پنسیلوانیا، ۱۹۷۱م).
۳۰. تصوف و مسأله تشکیک در زبان، در اندیشه های عین القضاء همدانی (پاریس، ۱۹۷۰م).
۳۱. مسأله خلق جدید در عین القضاء (بوستون، ۱۹۷۳م).
- خلاصه ای از این مقاله به وسیله دکتر بهرام جمال پور ترجمه و در همایی نامه، مجموعه مقالات تقدیم شده به استاد جلال الدین همایی، زیر نظر دکتر مهدی محقق، به سال ۱۳۵۶ چاپ شده است.

۳۲. ماهیت و کلی طبیعی در فلسفه اسلامی ایران، (تهران، ۱۹۷۳م).

۳۳. ماهیت لابشرط در فلسفه اسلامی ایران، (تهران، ۱۹۷۳م).

این مقاله در مجموعه منطق و مباحث الفاظ به اهتمام دکتر مهدی محقق و توشیهیکو ایزوتسو (سلسله دانش ایرانی، شماره ۸) چاپ شده است.

۳۴. اساس اندیشه های مابعدالطبیعی در فلسفه اسلامی ایران (تهران، ۱۹۷۱م).

این مقاله در مجموعه سخنرانی ها و مقاله ها درباره فلسفه و عرفان اسلامی به اهتمام دکتر مهدی محقق و هرمان لندلت (سلسله دانش ایرانی شماره ۴) چاپ شده است.

۳۵. رساله خلق مُدام، ترجمه منصوره (شیوا) کاویانی، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی ۱۳۸۱ش، در ۱۰۰ صفحه. به انضمام مقوله حرکت و تغییر لحظه ای در فلسفه یونان و ایران از مترجم.

Perpetual creation in Iranian Mysticism and Zen Buddhism

پروفسور توشیهیکو ایزوتسو در هفتم ژانویه ۱۹۹۳ میلادی مصادف با هفدهم دیماه ۱۳۷۱ در ۷۹

سالگی در شهر کاماکاری ژاپن درگذشت. ۵.

همان گونه که ملاحظه گردید، تحقیقات ایزوتسو در سه قلمرو عرفان، فلسفه و قرآن پژوهی بوده است. ۶ ایزوتسو، همان گونه که خود در مقدمه کتاب ساختمان مفاهیم اخلاقی - دینی در قرآن می گوید، روش خود را بر پایه قرآن گذاشته است و این روش یکی از روش های متداول در تفسیر قرآن کریم است که بر مبنای روایت مشهور «القرآن یفسر بعضه بعضاً» انجام می پذیرد و کمتر کسی توفیق انجام چنین روشی را می یابد، زیرا احاطه و تسلط بر آیات را می طلبد و از مشهورترین آثاری که با این روش عرضه شده باید از تفسیر «المیزان» علامه فقید محمدحسین طباطبایی نام برد.

بسیاری از موضوعاتی را که در معنی شناسی مجال طرح و بررسی یافته، می توان در مبحث الفاظ در علم اصول فقه و همچنین مسائل منطق یافت، اما نتایج حاصل از طریق معنی شناسی تفاوت بسیار اساسی با علم اصول و همچنین علم منطق دارد. کلیت فلسفی قرآن پژوهی ایزوتسو بر پدیدارشناسی **Phenomenology** است که در قرن بیستم با ادموند هوسرل مطرح شد و پیش از او کانت، فیلسوف آلمانی تبار، موجودات را به دو نوع پدیدار **Phenomenon** و ناپدیدار (ذوات معقول) **Nomenon** تقسیم بندی کرده بود و ایزوتسو با توجه به این دیدگاه، چاشنی از مسائل و موضوعات دانش فقه اللغة **Philology** را نیز مبنای کار قرآن پژوهی خود قرار داد.

هسته اصلی پژوهش ایزوتسو در تحقیقات قرآن پژوهی، بیرون کشیدن نظام جهان بینی قرآن از دل آیات باهرات وحی است. از دیدگاه او همه چیز در قرآن به یک تأویل اخلاقی یا الهی می انجامد. آنجا که از امت های گذشته و به شکل داستان سخن می گوید تا زمانی که به مسلمان اختیار می دهد که یک حکم یا فرضیه دینی را اجرا کند، در واقع همه اینها قابل تأویل به یک نتیجه اخلاقی است.

تأثیرپذیری ایزوتسو از دیگران

محققانی که درباره ایزوتسو مطلب نگاشته اند، رهیافت او را به قرآن، حاکی از رفتار محتاط کسی دانسته اند که می خواهد الفبای زبان قرآن را فراگیرد، و او در این رهیافت از کسانی تأثیر پذیرفت که آشنایی با بعضی از آنان در فهم پاره ای از آرای قرآن شناسی ایزوتسو بی تأثیر نخواهد بود.

۱. ادوارد ساپیر Edward Sapir (۱۹۳۹-۱۸۸۴م) مردم شناس و زبان شناس آلمانی الاصل آمریکایی.

۲. بنجامین لی ورف Benjamin lee whorf (۱۹۳۹-۱۸۸۴م) زبان شناس و مردم شناس آمریکایی شاگرد ادوارد ساپیر که نظریه معروف خود را در سال ۱۹۲۰ میلادی مبنی بر زبان شناسی قومی عرضه کرد و شاگردش بنجامین لی ورف که زبان شناس و مردم نگار بود و در سال ۱۹۳۰م مطالعات خود را مصروف شناخت زبان هوپی کرد، نظریه این دو به عنوان نظریه «سایپر - ورف» معروف شد. ۸.

۳. لودویگ ویتگنشتاین Ludwig Wittgenshtein (۱۹۵۱-۱۸۸۹م) فیلسوف اتریشی و جزء اعضای برجسته حلقه انتقادی وین که نظریه فهم متعارف از اوست. او شاگرد راسل بود و بعد از دو سال درس خواندن در کمبریج، خود را از آن دانشگاه بی نیاز دید و در سال ۱۹۲۹ میلادی پس از طی مراحل قانونی استاد دانشگاه کمبریج شد. تحقیقات فلسفی او پس از مرگش چاپ و رساله منطقی - فلسفی او در سال ۱۹۲۱ متن آلمانی و در سال ۱۹۲۲ ترجمه انگلیسی آن منتشر شد. او که بر خصلت غیرشناختی زبان دینی تأکید داشت، اگر چه به ظاهر یهودی بود، ولی به سنت های یهودیت نیز وفادار نماند. او به ارتباط بین تفکر و زبان تأکید دارد. ۹.

۴. نوام آورام چامسکی (متولد فیلادلفیا) و با نفوذترین و مطرح ترین چهره زبان شناس در قرن بیستم که انقلاب فرهنگی او در موضوع زبان و زبان شناسی شهره خاص و عام است. ۱۰. علاوه بر اندیشمندان یادشده که به نحو خاص بر ایزوتسو تأثیر گذار بودند، تأثیرپذیری او به طور عام از متفکران ذیل نیز انکارناپذیر است:

استیفن اولمان مؤلف کتاب «معنی شناسی مدخلی بر علم معنی»، لئو وایزگر بر نویسنده کتاب «شیوه های بنیادی صورت بندی جهان از راه زبان» ارنست لیزی مؤلف کتاب «محتوای کلمه و ساخت آن در انگلیسی و آلمانی» برونر وگودنو مؤلفان کتاب «تحقیقی درباره اندیشیدن» ۱۱ و همچنین فردیناندو سوسور (۱۹۱۳-۱۸۵۷م) زبان شناس سویسی.

نوآوری های ایزوتسو

ایزوتسو از میان این متفکران و آثارشان مؤلفه ای به وجود آورد و یا به تعبیری دیگر به نوعی از ترکیب التقاطی به معنای مثبت آن دست زد. ۱۲. این اندیشه ها با توجه به توانمندی موجود در ایزوتسو و به دست او با هم ترکیب یافتند و در یک بستر معنی شناختی عمیق، نتایج بسیار درخور توجهی بروز دادند. اما فراموش نکنیم که قرآن یک متن مقدس رازناک است که لایه های درونی و بیرونی آن قابل تأمل و بررسی ویژه است و از همین رو مفاهیم آن نیز دارای وجوه زیرین و زبرین است و برای اینکه قرآن در سطح ادراک مردم قابل فهم باشد، عبارات آن تا سطح زبان مردم تنزل داده شده است؛ یعنی پایین آمده و مردمی شده و به زبانی که مردم سخن می گفتند قابل فهم شد. بدین رو وقتی که از زبان قرآن سخن می گوئیم، مراد همین زبان رایج در حدّ سطح است. نه کلام، چون کلام بستر اندیشه است، ولی زبان راه تلاقی اندیشه ها است نه خود اندیشه.

هنوز این سخن ایزوتسو جای ابهام دارد که می گوید: «وحي اساساً مفهومی زبان شناختی است.» ۱۳. البته ایزوتسو خود میان لسان به معنای متعارف کلمه یعنی Langue و کلام یا Parole

تفاوت قائل است، اما اینکه اساساً وحی را منحصر به سطوح زبان شناسی به معنای عام آن دانستن، در خور و سزای کلام الهی نبوده و نیست.

قرآن از دیدگاه و منظر ایزوتسو به عنوان یک معنی شناس، به سان یک دستگاه چندلایه است که بر روی تعدادی از تقابل های تصویری اساسی قرار گرفته که هر یک از این تقابل های تصویری یک میدان معنی شناختی خاص را می سازد. او از آیات وحی، پرده ای از نمایش را تصویر می کند که بر روی آن پرده، درام شدید روحانی در حال صورت گرفتن می باشد. ۱۴ به همین سبب است که او در عرصه عربیان سازی کلمات قرآنی، واژگان را به گونه جفت قرینه یا زوج پارودی طرح می کند، چنان که ایمان در برابر کفر و دیگر بار کفر در تقابل با شکر، مجال و قابلیت طرح و بررسی یافته اند.

از نظرگاه ایزوتسو جهان قرآن، همچون دایره ای است با دو نقطه قابل استناد به مبدأ، یکی در بالا؛ یعنی خدای هستی و دیگری در پایین؛ یعنی انسان. نقطه بالایی که نماینده جهان هستی است، بنابر آنچه تصور می شود به عنوان صحنه عمده ای است که بر روی آن تمام درام های بشری باز می شود که جهان اندیشه جاهلیت چنین دایره ای را فاقد بود؛ زیرا در آن جهان، انسان، مرکز ثقل همه جریانات تلقی می گشت. بنابراین نزول قرآن، پیام اندیشه خدا مرکزی به جای انسان محوری Godman را نیز همراه داشت. به همین سبب است که کلمه جلاله «الله» در قرآن کریم از پربسامدترین واژگان کلیدی می باشد که رأس هرم جهان بینی قرآن را تشکیل می دهد.

اما با این همه می خواهیم بدانیم که ایزوتسو با چه دید و نگاهی پیرامون اسلام تحقیق کرده است، آیا او گرایش مندانه به اسلام نگرسته؟ نگاه او تعلق آمیز بوده و یا اینکه حالت تعلیقی داشته است؟ آنچه که مسلم است ایزوتسو و هر پدیدارشناس دیگری تا آنجا که روش پدیدارشناسی را در ارزیابی های منطقی خود روا بداند، در واقع نگاهی تعلیق آمیز خواهد داشت؛ زیرا در پدیدارشناسی معمولاً حکم به تعلیق حکم می دهند؛ یعنی گرایش های احتمالی را اپوچه ۱۵ Epoche کرده و به طور موقت رهایش می کنند تا شناخت ها آمیخته با وابستگی های قبلی و بعدی نشود.

وقتی از او پرسیده شد که به چه علت به افکار فلسفی و عرفانی اسلام روی آورده است؟ در پاسخ گفت:

«درست نمی دانم، دیگران هم این سؤال را از من کرده اند و من جواب منطقی Rational به این سؤال ندارم. علاقه من به اسلام چیز مرموزی است که نمی توانم آن را توضیح دهم. همین قدر می گویم که اسلام مرا مسحور خود کرده است.» ۱۶

پروفسور هرمان لندلت دانشمند سویسی در بزرگداشتی که در کانادا برای پروفسور هنری کربن و همچنین پروفسور توشیهیکو ایزوتسو گرفته بودند، چنین گفت: «ایزوتسو بالذات بودایی ذن بود و بالعرض مسلمان و کربن بالذات شیعی بود و بالعرض مسیحی.» ۱۷

به هر حال در دنیایی که اندیشمندی چون ایگناتس گلدزیهر و هنری لامنس بلژیکی و همچنین نولدکه آلمانی و دیگران با غرض و بدبینی فراوان درباره اسلام قلم فرسایی کردند، جا دارد که آثار مستشرقانی چون ایزوتسو که در نهایت انصاف و بی طرفی مطلب نوشتند، مورد تأمل و بررسی جدی قرار گیرد.

ایزوتسو متفکری بود که روح تعالیم شیعی و فرهنگ حاکم بر آن را درک می کرد و سزااست که در حق او گفته شود:

«وقتی بود ندیدیم، وقتی گفت نشنیدیم، وقتی دیدیم که نبود، وقتی شنیدیم که نگفت».

۱. برای اطلاع از زندگی ایزوتسو بنگرید به:
 - الف. خدا و انسان در قرآن، مقدمه احمد آرام.
 - ب. مفهوم ایمان در کلام اسلامی (معرفی مؤلف و آثاری از مترجم).
 - ج. اساس فلسفه حاج ملا هادی سبزواری (مقدمه دکتر مهدی محقق).
 - د. مفاهیم اخلاقی - دینی در قرآن (مقدمه مترجم) و ...
۲. برای نوشتن زندگی ایزوتسو از مقاله «نصرالله پورجوادی» با عنوان آخرین دیدار با پروفسور ایزوتسو، مندرج در کتاب مفهوم ایمان در کلام اسلامی، با تلخیص و اندکی تصرف بهره گرفته ام.
۳. برای مزید اطلاع بنگرید به:
 - اسلام در ژاپن، مسیح مهاجری، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، آذر ۱۳۵۸.
 - مقاله «معنی شناسی و فهم متن» حیدر علوی نژاد، پژوهشهای قرآنی، شماره ۲۸-۲۷.
 - تاریخ ترجمه قرآن در جهان، دکتر جواد سلماسی زاده، تهران، امیرکبیر ۱۳۶۹ ش.
۴. برای اطلاع بیشتر از این دو کتاب بنگرید به: «معرفی چند اثر برجسته مستشرقان»، مسعود ربیعی آستانه، بینات شماره ۳۰، سال هشتم، شماره ۲، تابستان ۸۰.
۵. ر.ک: مقاله آخرین دیدار با پروفسور ایزوتسو، از دکتر پورجوادی.
۶. برای اطلاع بیشتر از نقدهایی که درباره ایزوتسو شده، بنگرید به مقالات زیر:
 - معنی شناسی و فهم متن، سید حیدر علوی نژاد، پژوهشهای قرآنی شماره ۲۸-۲۷، ویژه زن در قرآن ۲، پاییز و زمستان ۱۳۸۰، صفحه ۲۷۸ تا ۳۲۱.
 - قرآن و ایزوتسو «سخنرانی بهاءالدین خرمشاهی درباره دیدگاه های قرآنی ایزوتسو، جام جم، شماره ۴۷۳، سال دوم، چهارشنبه ۲۸ آذر ۱۳۸۰.
 - مثلث فکری ایزوتسو، امیرنصری، جام جم، همان صفحه، همان شماره. در این مقاله ایزوتسو با دارا شکوه حکیم هندی مقایسه شده است.
 - نقد عالمانه دکتر حسین معصومی همدانی در نشر دانش، سال دوم، شماره سوم، فروردین و اردیبهشت (۱۳۶۱). این نقد با عنوان «بحثی در زبان اخلاقی قرآن» در ۳۸ صفحه زینت بخش مقدمه کتاب «مفاهیم اخلاقی - دینی در قرآن مجید» شده است. این نقد را بهترین نقد موجود درباره ایزوتسو دانسته اند.
- «معرفی چند اثر برجسته مستشرقان» مسعود ربیعی آستانه، بینات شماره ۳۰ سال هشتم، شماره ۲، تابستان ۸۰، صفحات ۱۲۵-۱۱۶.

- آخرین دیدار با پروفسور ایزوتسو به قلم نصرالله پورجوادی، مجله دانش سال سیزدهم، شماره دوم، بهمن و اسفند ۷۱.

- درگذشت پروفسور ایزوتسو، (مجله کیان، سال دوم، آذر و اسفند ۷۱، شماره ۱۰، صفحه ۶۱) به قلم بهاء الدین خرمشاهی.

- معرفی مؤلف و آثار وی، بخشی از کتاب مفهوم ایمان در کلام اسلامی، تهیه و تدوین از مترجم، زهرا پورسینا.

۷. ر.ک: نقد دکتر حسین معصومی همدانی بر همان کتاب.

۸. برای آگاهی بیشتر از این دو بنگرید به مقاله «زبان، اندیشه و فرهنگ» به قلم پل هنله، ترجمه و تألیف یدالله موقن، تهران انتشارات هرمس، ۱۳۷۸ش، (این مقاله بسیار مورد استناد و استفاده ایزوتسو بوده است:

Paul Henle: Language, thought and culture (1958)

۹. برای اطلاع بیشتر از او، ر.ک:

- ویتگنشتاین، نورمن ملکم «شاگرد او» ترجمه رضا بخشایش، مجله پژوهشهای فلسفی - کلام، سال سوم، شماره ۲ و ۱، ۱۳۸۰، صفحه ۱۰۰ تا ۱۳۵.

- لودویک ویتگنشتاین، ویلیام دانالد هادسون، ترجمه مصطفی ملکیان، انتشارات گروس، ۱۳۷۸، صفحه ۱۱ تا ۱۶.

- دریای ایمان، دان کیوییت، ترجمه حسن کامشاد، طرح نو، ۱۳۷۶، صفحه ۲۶۶ تا ۲۸۸.

- ایمان گرایی ویتگنشتاین، دکتر محسن جوادی، قبسات، سال هفتم، زمستان ۸۱، شماره ۴، شماره پیاپی ۲۶.

- بزرگان فلسفه، مجموعه مصاحبه برایان مگی با فیلسوفان غرب، ترجمه دکتر عزت الله فولادوند.

۱۰. برای اطلاع از او بنگرید به: «چامسکی» تألیف جان لاینز، ترجمه احمد سمیعی، تهران، خوارزمی، ۱۳۵۷، صفحات ۱۳۴ - ۱۱۸، که ویژه دیدگاه های زبان شناسی اوست. و همچنین کتاب «زبان و ذهن» اثر چامسکی، ترجمه کوروش صفوی، تهران، هرمس (فصل ماهیت صوری زبان) صفحه ۱۲۲ تا ۱۶۳.

۱۱. برای اطلاع از فهرست کتابشناسی این آثار، بنگرید به: قسمت منابع کتاب «خدا و انسان در قرآن» تألیف ایزوتسو.

۱۲. تعبیر از بهاء الدین خرمشاهی است.

۱۳. ر.ک: خدا و انسان در قرآن، صفحه ۱۹۳.

۱۴. ر.ک: همان منبع، صفحه های ۹۱-۹۰.

۱۵. اپوخه واژه ای است یونانی؛ یعنی از کفش به درآمدن.

۱۶. ر.ک: مفهوم ایمان در کلام اسلامی، توشیهیکو ایزوتسو، صفحه ۲۵.

۱۷. نقل به مضمون از سخنان لندلت در بزرگداشت کربن و ایزوتسو در کانادا.

